

УДК 37.035

З ІСТОРІЇ УПРАВЛІННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Ольга Радул

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Україна, 25006*

Розглянуто історичний досвід управління університетами. Найдемократичнішим періодом їхньої діяльності був ранній період (епоха середньовіччя). З'ясовано, що в той час зразками, які значно впливали на організацію діяльності та управління навчальним закладом, були два університети – Болоньї і Парижа. Розкрито особливості управління у французьких, італійських, англійських та німецьких університетах XII–XV ст. Виокремлено формування управлінських структур та адміністративних посад – ректора, канцлера, загальних зборів, генеральних рад, педеля. Схарактеризовано особливості обрання посадових осіб та керівних органів навчальних закладів, їхні, функції, права, обов'язки в різних університетах Європи. Наголошено на участі студентів у виборах керівників навчальних закладів, їхньому представництві у виборних органах та можливості посісти посаду ректора.

Ключові слова: університет, управління, ректор, канцлер, загальні збори, студенти, середні віки.

Пошуки нових шляхів управління вищими навчальними закладами актуалізують звернення до минулого досвіду. В історії європейських університетів найдемократичнішим періодом їхньої діяльності був ранній – XII–XV ст. У той час зразками, які значно впливали на організацію діяльності та управління навчальним закладом, були два університети – Болоньї і Парижа.

Перші ґрунтовні дослідження раннього періоду історії західноєвропейських університетів виконали вітчизняні дослідники XIX ст. В. Ігнатович [1–3] та М. Суворов [11]. Їхні праці не втратили свого значення і сьогодні. У радянський час Воронежський педагогічний інститут видав збірку першоджерел – документів з історії виникнення та діяльності університетів до XV ст., перекладених з латини, яка є чи не єдиною такою працею. У 90-ті рр. XX ст. – на початку XXI ст. група європейських вчених під егідою Кембриджського університету та керівництвом швейцарського професора В. Руогга опублікувало ґрунтовне 4-томне дослідження історії європейського університету, перший том якого присвячений добі середньовіччя [12]. На

підставі різних джерел у 2011 р. ми опублікували монографію з історії вищої школи Європи [7].

Стаття присвячена висвітленню лише одного напрямку дослідження – організації управління університетом у ранній період його історії.

Як уже було зазначено, в ранній період історії європейських університетів дві вищі школи – Парижа і Болоньї – стали орієнтирами для інших в організації всього університетського життя, зокрема, і в керівництві ним.

У Парижі головою всього університету поступово став ректор чотирьох націй, голова найчисленнішого факультету мистецтв. Його обирали тільки студенти-артисти (тім, хто вивчав сім вільних наук або мистецтв) і представники цього факультету. Доктори вищих факультетів участі у виборах не брали. Якщо ректор під час перебування на ректорській посаді бажав отримати ступінь на одному з вищих факультетів, він мусів піти з цієї посади.

Діяли і загальні університетські збори, членами яких були представники від усіх автономних одиниць – чотирьох націй і трьох факультетів. Зокрема, кожен з них мав по одному голосу. Скликав загальні збори і головував на них ректор. На загальних зборах обговорювали питання стосовно привілеїв, спільних для всіх членів університету, та стосовно однієї із семи автономних організацій, які вона могли розв'язувати сама. Наприклад, у 1333 р. університет знищив в одній із націй поділ на провінції, в 1389 р. зобов'язав бакалаврів теології жити в Парижі до одержання ліцензії. У таких справах втручання університету відбувалося за умови, якщо окрема корпорація відчувала себе слабкою, щоб самостійно змусити своїх членів підпорядковуватися її рішенням. У такому разі університет, по суті, тільки санкціонував своїм авторитетом постанови після їхнього попереднього обговорення на факультетах чи в націях.

Ректор міг запрошувати на збори деканів і прокураторів (голосів) націй, а також керівників колегій.

У Паризькому університеті на факультетських зборах трьох вищих факультетів і на зборах кожної нації окремо подавали голоси всі, прагнучи досягти єдності. На зборах факультету мистецтв кожна нація мала по одному голосу, незважаючи на кількість її членів. Нації обговорювали питання відокремлено, а прокуратор повідомляв їхнє рішення загальним зборам, членами яких були представники націй, а інколи й усі магістри.

Основна влада у Паризькому університеті належала канцлеру. Водночас як лектор університету він чостково підпорядковувався і ректору, що відрізняло позицію канцлера у Паризькому університеті від інших. Загалом, як зазначає дослідник середньовічних університетів М. Суворов [11], університетський уряд становили кілька конкуруючих установ: ректор і

канцлер, абат св. Женев'єви з його канцлером, факультети з деканами, нації з прокураторами, капітул кафедральної церкви, збори всіх магістрів тощо – всі ці установи діяли одночасно, не знали справжніх меж своїх повноважень.

Своєрідним було управління в італійських університетах. Вони були типом міського комунального університету. Часто навіть ініціаторами їхнього створення були комуни Італії, зокрема, в Сієні, Перуджі [10, с. 43].

У Болоньї було кілька органів, для діяльності яких у самому університеті не було внутрішнього осередку: 1) корпорація школярів; 2) колегія докторів; 3) болонський ярхидиякон і болонський архієпископ, які давали ліцензію на підставі іспитів, що проводили доктори; 4) німецька нація, яка трималася окремо під своїми прокураторами. Об'єднувальним осередком було місто, яке або надавало законної сили університетським постановам, або відхиляло їх. Місто вважало університет складником свого устрою, а ректорів – своїх посадових осіб.

У Болоньї діяло два юридичних університети (ультрамонтанів (студентів із-за кордону) і цитромонтанів) та університет медиків і юристів, кожен з яких обирав собі ректора. Загалом від ректор навіть в італійських університетах повинен мати духовне звання або безшлюбність. З одного боку, шлюб і науку у середні віки вважали несумісними, а з іншого, ректор мав право судити членів університету, більшість з яких були представниками духовенства, а мирянин не міг судити духовних магістрів і школярів. Однак для ректора достатньо було мати нижчий ступінь духовного сану, монах же ніколи не міг бути обраним ректором [11, с. 78].

Університет медиків й артистів обирав ректора почергово з представників усіх чотирьох націй – ломбардської, ультрамонтанської, тосканської і римської. Згідно зі статутами ректором міг стати тільки студент, записаний до університетських книг. Він повинен закінчити два роки навчання медицини, досягти 25-річчя, бути кращим за інших у науках і чеснотах. Заборонялося обирати тих, хто вивчав на час виборів граматику й хірургію. Студенти голосували, кидаючи до урни чорні або білі кульки. Обирали ректора на один навчальний рік. Проголошуючи присягу, новообраний ректор обіцяв всіма силами служити найкращому розвитку університету, бути справедливим до студентів, дотримуватися статутів та стежити, щоб усі інші також дотримувалися їх. У 1482 р. ректором університету медиків й артистів був обраний Юрій Котермак (Дрогобич) [5].

У Падуї, Перуджі, Флоренції, Сієні та інших містах були укладені університетські статuti, паралельно з якими діяли статuti, укладені школярами. У разі суперечностей треба було слідувати міським статутам, оскільки статuti школярів затверджувало також місто.

Певний інтерес викликають падуанські порядки. Професорів обирали школярі за сприяння семи пріорів міста. Членами університету вони не були,

хоча й користувалися його привілеями, служили місту. Запрошуючи професорів, місто відразу зобов'язувало їх дотримуватися розпоряджень ректора і виробленого ними навчального плану та розпорядку занять. Якщо професори не виконували ці розпорядження, ректор міг оштрафувати їх, а в разі протидії повідомляв про це міському керівництву, яке платило їм. Місто давало ректору своїх чиновників для виконання розпоряджень, а також його штрафувало, визначало, що ректор обирається тільки на рік і знову може бути обраним на цю посаду тільки після трирічної перерви. Ректора хоча й обирали школярі, проте він ставав міською посадовою особою, який від міста отримував платню. Практика обрання ректора студентами тривала в Італії до XVIII ст.

Порівняно з цими університетами в Неаполі не місто, а король мав владу над усім – давав ліцензію, керував судом через свого королівського суддю, утримував професорів, а також поєднав урядовий елемент з корпоративним. Школярі утворювали три нації: місцевих уродженців королівства, італійців з інших земель Італії та ультрамонтанів. Королівський суддя здійснював свою юрисдикцію разом з трьома асесорами, яких обирали школярі зі свого середовища, по одному з кожної нації. Членів квартирної комісії обирали зі школярів, але професори. У ринковому суді (у суперечливих справах, які виникали під час купівлі продуктів) разом мали діяти професори і школярі [11, с. 111–115].

В англійських університетах посада ректора не закріпилася. Головною особою в Оксфорді та Кембріджі був канцлер. Спочатку його призначав єпископ із духовних осіб для нагляду за студентами, він був і верховним суддею у справах університету, а також у суперечках між університетом і містом. Канцлер контролював дії міської поліції, особливо з нагляду за якістю і кількістю продуктів, за чистотою вулиць, за поведінкою торговців тощо. У його розпорядженні перебувало кілька підлеглих для виконання доручень, дві тюрми. Однак особливої сили для виконання його наказів стосовно городян, які порушували університетські привілеї, не було. Канцлер мав визнане папами право на такі важливі засоби покарання у середні віки, як церковний осуд і відлучення від церкви. У разі потреби для захисту прав і привілеїв університету та для підтримки порядку канцлеру надавалося право вимагати озброєної допомоги від шерифа і міської влади.

Завдяки покровительству королів, які у суперечках університету з городянами підтримували університети, розширювалася і влада канцлера. Важливою стосовно цього була грамота короля Генріха III (1244), яка затверджувала за канцлерами право на суд у всіх справах зіткнення інтересів школярів і громадян, а також посилювала їхній вплив на міську поліцію. У середині XIII ст. окремо від міської поліції утворилася академічна контрольна

поліція, чинність повноважень якої визначала королівська влада початку XIV ст.

Із поступовим залученням університетів до політичної діяльності їхнє значення в суспільстві зростало, а залежність від єпископа зменшувалася. Наприкінці XIII ст. посада канцлера була виборною. Університет спочатку обирав його на короткий термін, а з XV ст. – пожиттєво. Це могли бути єпископи або високі державні сановники. Такий високопоставлений канцлер призначав представника – віце-канцлера – із директорів колегій за погодженням університету, або ж навіть надавав університету право обирати канцлера разом з двома прокураторами, його помічниками. Канцлер в англійських університетах не читав жодних курсів [1, с. 56–60; 11, с. 134].

Після кривавої сутички школярів і городян у 1355 р. в Оксфордському університеті запровадили посаду світського охоронця (*conservator*) академічних прав і привілеїв. Обирав його університет зі знатних людей здебільшого із сусідніх дворян [1, с. 65–68].

У XV ст. зменшується кількість студентів в університетах, особливо молоді, зміцнюються колегії, покращується дисципліна в них, збільшується майно, зокрема й нерухоме, тому менше сутичок відбувається між університетом і городянами, зміцнюється і посада канцлера.

Німецькі університети зазнали впливу Болоньї і Парижа. Болонський вплив полягав у тому, що деякий час в окремих університетах студентів допускали до здійснення корпоративних прав разом з магістрами і докторами. За статутами Празького університету ректором міг бути законнонароджений чоловік віку 25 років, бездоганної репутації, що мав хоча б нижчий ступінь духовного сану і не був монахом. У виборах ректора брали участь представники всіх чотирьох націй [4].

У Франкфурті всіх членів університету запрошували до виборів ректора, кожна з чотирьох націй обирала жеребкуванням по одному представнику, який не обов'язково був доктором чи магістром. Вони обирали сімох виборців уже з докторів чи магістрів. Ці семеро, зі свого боку, обирали трьох магістрів чи докторів від трьох націй, які врешті й обирали ректором члена четвертої нації. Отже, на першому виборчому етапі студенти мали активне виборче право. У Базелі юристи вимагали, щоб ректором обирали студента. У 1482 р. уклали угоду, за якою ректора потрібно було вибирати почергово з усіх факультетів, а на юридичному міг бути обраним і студент. У Гейдельберзі, зразком для якого хоча і був Паризький університет, однак і студент міг бути обраний ректором, проте не пересічний школяр, а людина знатного походження, герцог чи князь, який переважно тільки користувався почесним титулом, надаючи управління університетом віце-ректору з професорів [11, с. 135–137].

Під час заснування німецьких університетів за паризьким зразком, зазвичай, призначали канцлерів. Однак, на думку М. Суворова, він більше нагадував італійського, ніж паризького чи оксфордського канцлера. Основним у його роботі було право надавати ліцензію на підставі іспитів, що проводили доктори і магістри. З часом право надання ліцензії канцлером відбувається не особисто, а через професорів, деканів факультету [4, с. 139].

Загалом вищими органами управління в німецьких університетах були генеральна рада або генеральний собор та ректор.

Генеральна рада або генеральний собор – це збори докторів (тобто осіб, що мали вищий науковий ступінь на трьох вищих факультетах) і магістрів (осіб, які мали вищий науковий ступінь на факультеті мистецтв), скликаних ректором. У деяких університетах на збори запрошували ліценціатів і бакалаврів вищих факультетів, якщо не вистачало докторів. У Відні, Гейдельберзі і Кельні до урядових зборів університету запрошували всіх докторів і магістрів, незважаючи на те, викладали вони, чи ні. Оскільки артистичний факультет завжди був найчисельнішим, доцільним було визнано голосування по факультетах. Кожен факультет мав один голос, при цьому неважливо, скільки докторів було на факультеті, один чи кілька десятків.

Голосування на факультетах було не вигідним, бо людей скликали багато, а питання вирішувало кілька осіб. Тому права зборів було частково покладено на комітет, який також інколи називали радою, інколи консисторією чи сенатом. Зазвичай, до складу такого органу могли входити ректор і декани (як у Кельні), або ректор, декани і прокуратори націй (як у Відні). У Тюбінгені до управлінської ради належали всі доктори вищих факультетів, декани і чотири члени артистичного факультету. У Гейдельберзі у складі управлінської ради були ректор, по одному доктору від трьох вищих факультетів і три магістри-артисти, яких обирав факультет із 12 найстаріших членів щопівроку. В Ерфурті і Лейпцигу в ректора були своєрідні радники, передусім як засідателі у ректорському університетському суді та як помічники у виконанні постанов університету. Загалом, чим ближче до нової історії, тим помітнішою була тенденція заміни пленарних зборів радою чи сенатом.

Ректора в німецьких університетах називали головним членом академії, першим академічним громадянином, монархом. Тільки член корпорації міг бути обраний ректором. Вибори ректора відбувалися або на пленарних зборах, або в комітеті. Кожний університет розробив свою процедуру обрання ректора. Про участь студентів у виборах ректора вже не йшлося. Зокрема, у Віденському університеті ректора за статутом 1385 р. обирали тільки прокуратори націй. Він повинен бути членом одного з факультетів і належати до білого духовенства. Прокуратор австрійської нації обирав трьох кандидатів, з яких останні три прокуратори й обирали. Якщо не досягали

згоди, то втручався старий ректор [2, с. 105]. У Кельні ректора обирали депутати від факультетів, у Роштоку – із професорів, що належали до складу управлінського комітету, у Фрейбурзі, Тюбінгені – управлінським сенатом, в Інгольштадті загальними зборами з голосуванням по факультетах, а в разі суперечки все вирішував монарх [11, с. 145]. Тобто в німецьких університетах процедури обрання ректора різнилися.

Обирали ректора, зазвичай, на півріччя – на Пасху та восени, у Кельні – на квартал, як у Парижі. Обраний повинен був погодитися з вибором університету, а в разі відмови, не вмотивованої важливими обставинами, сплачував великий штраф на користь університету.

Обов'язками ректора в німецьких університетах бали такі: 1) іматрикуляція (внесення до списків), яка відбувалася протягом року і потребував з'ясування низки обставин (чи насправді студент бідний, чи дійсно він навчався в інших університетах, чи він просто хоче користуватися привілеями університету тощо); 2) нагляд за виконанням усіх статутів та збереженням університетських привілеїв, загальних та факультетських; 3) скликання загальних зборів; 4) нагляд за поповненням прибутків; 5) нагляд за будівлями; 6) керівництво урочистими актами університету; 7) нагляд за поведінкою; 8) академічний суд над усіма членами університету. Ректор міг застосовувати різне покарання: повідомляти батьків про несхвальну поведінку школярів для впливу на них; позбавляти свободи на кілька тижнів; тимчасово або назавжди відраховувати з університету; накладати церковні покарання і відлучати від церкви. Тілесні покарання не застосовували. Водночас у Віденському університеті судова влада ректора у карних справах поширювалася від призначення легких покарань до смертної кари.

Ректор міг вирішувати проблеми університету сам або з радниками, комітетами, яких обирала корпорація, або на підставі рішень загальних зборів. Наприклад, в університетському суді Відня під головуванням ректора засідали 12 членів: 4 прокуратори від націй, 4 декани від факультетів, 4 сеньйори – по одному з кожного факультету [2, с. 105; 11, с. 145–146].

Для безпосереднього виконання різних адміністративних доручень ректору допомагали різні посадові особи – нотаріуси, секретарі, синдики (для ведення судових справ і ділових стосунків), казначеї, колектори (для завідування доходами), конвентори (для нагляду за шкільними гуртожитками). Була і посада проректора як заступника ректора у разі потреби.

Поширеною в усіх університетах була посада педеля (адміністративної особи), яка виникла у Болоньї і Парижі. У Паризькому університеті кожний факультет і нації мали своїх педелів, великого і малого, яких обирали щорічно. У документах Паризького університету визначені обов'язки педелів. Зокрема, вони доводили до відома учнів накази магістрів, були

присутніми на екзаменах, на диспутах, церковних службах, виконували поліцейські функції в усіх навчальних приміщеннях, охороняли порядок і спокій, оголошували час зібрань і служб, щовечора ознайомлювалися із розпорядженнями декана на наступний день [6].

Посаду факультетського педеля вважали дуже почесною, тому більшість педелів були дворянами. В Оксфорді дворянство було необхідною умовою для одержання цієї посади. У німецьких університетах загальноуніверситетський чи ректорський педель також був особливою персоною. Його обирали із середовища магістрів і школярів, часто після посади педеля людина ставала ректором. Педелі платню не отримували, однак їхні прибутки під іматрикуляції, видачі документів тощо були суттєвими [11, с. 148–149].

Отже, за часів середньовіччя, у XII–XV ст. формується система управління університетами. Основними посадовими особами були ректор, канцлер, керівними органами – загальні збори, генеральна рада або генеральний собор, які поступово замінювалися на раду або сенат. Поширеною адміністративною посадою була посада педеля.

1. *Игнатович В.* История английских университетов / В. Игнатович // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1861. – Ч. CXI, отд. 1. – № 7. – С. 32–70.
2. *Игнатович В.* Немецкие университеты в развитии их исторической и современной жизни / В. Игнатович // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1863. – Ч. CXVIII, отд. 3. – № 1. – С. 222–253.
3. *Игнатович В.* Немецкие университеты в развитии их исторической и современной жизни / В. Игнатович // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1863. – Ч. CXVIII, отд. 3. – № 4. – С. 96–130.
4. Из статутів Пражского университета (вторая половина XIV в.) // Документы по истории университетов Европы XII–XIV вв.: [учеб. пособие / вступит. ст., пер. и примеч. Г. И. Липатниковой / под ред. А. Е. Москаленко]. – Воронежский государственный пединститут, 1973. – С. 86–87.
5. *Исаевич Я. Д.* Юрій Дрогобич / Я. Д. Ісаєвич // Жовтень. – 1968. – № 8. – С. 32–81.
6. Обязанности педелей парижских “наций” (XIII ст.) // Документы по истории университетов Европы XII–XIV вв.: [учеб. пособие / вступит. ст., пер. и примеч. Г. И. Липатниковой / под ред. А. Е. Москаленко]. – Воронежский государственный пединститут, 1973. – С. 78.

7. *Радул О. С.* Історія вищої школи Європи (V ст. – середина XX ст.) : [монографія] / О. С. Радул. – Кіровоград, Імекс-ЛТД, 2011. – 536 с.
8. *Рюогг В.* Университет как явление средневековой культуры / В. Рюогг // *Alma mater. Вестник высшей школы.* – 1991. – № 7. – С. 100–106.
9. *Рюогг В.* Университет как явление средневековой культуры / В. Рюогг // *Alma mater. Вестник высшей школы.* – 1991. – № 8. – С. 97–109.
10. *Рутенбург В. И.* Университеты итальянских коммун / В. И. Рутенбург // *городская культура. Средневековье и начало нового времени.* – Л. : Наука, 1986. – С. 43–51.
11. *Суворов Н. С.* Средневековые университеты / Н. С. Суворов. – Москва: Товарищество И. Н. Кушнерев и К, 1898. – 245 с.
12. *A history of the University in Europe / General Editor Walter Rugg.* – Cambridge University Press. – 1991. – Vol. I.

Стаття: надійшла до редколегії 15.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

FROM THE HISTORY OF MANAGEMENT IN EUROPEAN UNIVERSITIES**Olha Radul***Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University of Kirovohrad
Shevchenko Str., 1, Kropyvnytskyi, Ukraine, UA – 25006*

The article presents the review of the historical experience of university management. The most democratic period of the university activity was the early one (the Medieval period). At that time, two universities – Bologna and Paris – served as the models that had an important influence on the organization of activity and management of the higher educational institutions. The article reveals the distinctive features of management in French, Italian, English and German universities in the XII–XV centuries. It singles out the formation of executive bodies and administrative officials like rector, chancellor, general boards, general councils and bulldog. The article characterizes the peculiarities of the election of the officials and administrative bodies in the institutions, their functions, rights and duties in different European universities. Much attention is paid to the part the students played in the university authority's elections, their representation in the administrative bodies and the opportunities to take up the post of rector. In the University of Paris the management comprised the rector and chancellor, abbot Sainte-Geneviève with chancellor, faculties and their deans, the nations with their procurators, cathedral chapter, Masters' board. In the University of Bologna there were several bodies namely the students' corporation, Doctors' collegium, Archdeacon and Archbishop of Bologna, the German nation. The University of Medicine and Arts elected rector in turns from the representatives of all four nations. The main official in Oxford and Cambridge was chancellor. Initially he was appointed by the Archbishop from the clergymen but since the XIII century he was elected temporary and from the XV century for life. The University of Bologna influence on the German higher educational establishments manifested in the fact that for some time in certain universities students were allowed along with Masters and Doctors to exercise corporation rights. In case of establishing German universities by Paris model the chancellor was appointed. The higher administrative bodies in German universities were the general board and rector.

Key words: university, management, rector, chancellor, general board, students, the Medieval Ages.